

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.232

БОЧКОВ П.В.

РЕЛІГІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА І ЯК ПРАВОВА СТРУКТУРА.
СПРОБА ДЕФІНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

Статтю присвячено проблемам розробки господарсько-правових дефініцій окремих понять, у тому числі й таких як «релігійна організація», «церква», «суб'єкт господарського права» тощо. Проаналізовано ознаки (критерії), які характеризують релігійне утворення як соціальну і як правову структуру. Зроблено висновок щодо необхідності обачного використання понять, що постають міждисциплінарними термінами, нерозрізнення яких веде до неточностей у галузевих правничих текстах. Запропоновано господарсько-правове визначення поняття «релігійна організація».

Ключові слова: релігійна організація, церква, суб'єкт господарського права, некомерційна організація.

Статья посвящена проблемам разработки хозяйственно-правовых дефиниций отдельных понятий, в том числе и таких как «религиозная организация», «церковь», «субъект хозяйственного права» и т. д. Проанализированы признаки (критерии), характеризующие религиозное образование как социальную и как правовую структуру. Сделан вывод о необходимости осмотровительного использования понятий, которые являются междисциплинарными терминами и неразличение которых ведет к неточностям в отраслевых юридических текстах. Предложено хозяйственно-правовое определение понятия «религиозная организация».

Ключевые слова: религиозная организация, церковь, субъект хозяйственного права, некоммерческая организация.

The article is devoted to problems of development legal definitions of certain concepts, including such as “religious organization”, “the Church”, “the subject of commercial law,” etc. Analyzed the characteristics (criteria) that characterize religious education as a social and legal structure. The conclusion about the need for careful use of terms, which are interdisciplinary terminology and a lack of distinction which leads to inaccuracies in the sectoral legal texts. The proposed legal definition of “religious organization”.

Key words: religious organization, Church, subject of commercial law, non-profit organization.

Вступ. Базові принципи релігійної свободи викладено в таких міжнародних правових документах, як Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.) (ст. 18); Міжнародний Пакт про громадянські й політичні права (ООН, 1966 р.) (ст. 18); Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії або переконань (ООН, 1981 р.); Конвенція про захист прав людини й основних свобод (Рада Європи, 1950 р.) (ст. 9); Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.) (ст. 10). Саме в цих документах подано рекомендації для національних законодавств.

Реальність свободи сповідання людиною віри залежить від наявності реального механізму її юридичного забезпечення в державі й державою. Основою такого механізму в Україні є національне законодавство. Проте не можна не зауважити, що національне законодавство, у тому

© БОЧКОВ П.В. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри права та публічного адміністрування (Маріупольський державний університет)

числі й господарське, знаходиться у процесі становлення, а отже, не позбавлене недоліків, спірних положень тощо. Якщо до уваги взяти ще й той факт, що деякі галузі права тривалий час були позбавлені права на існування, то стане зрозумілим стан справ у вітчизняному законодавстві.

Не меншою проблемою для законодавства України є відсутність чітко розроблених правових дефініцій багатьох понять, у тому числі й таких понять, як «релігійна організація», «господарська діяльність релігійних організацій», «господарські відносини релігійних організацій» тощо.

Показовою є думка, висловлена В.Д. Фучеджі: «З моменту прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» як засобу реалізації політики соціального партнерства між державою і релігійними громадами він виявив низку внутрішніх суперечностей... Легітимне поняття релігійної організації не охоплює їх функціональних ознак як специфічних суб'єктів права. Досить неоднозначна їх дієздатність, специфіка залежності їх діяльності від внутрішніх настанов культу та визнаних світових релігійних центрів. Не зовсім зрозумілою є майнова основа їх діяльності, правова природа пожертв та зборів за відправлення культових обрядів (хрестин, вінчання, похорон, виходин тощо). Їх майнова відокремленість має певну специфіку, яка досі ніким не встановлена. Відсутнє правове поле припинення релігійних організацій» [1, с. 4].

Отже, як бачимо, спектр проблемних питань у сфері господарського права, починаючи з центральних дефініцій у законодавчих актах, потребує свого нагального вирішення, що й зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення дефінітивного аналізу центрального поняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для подальшого його використання у господарсько-правовому полі вітчизняного законодавства.

Результати дослідження. Основними документами, що регламентують діяльність релігійних організацій в Україні, є Конституція України [2] і Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ [3], хоча від часу його прийняття Державним комітетом у справах релігії, а згодом Державним комітетом з культури й духовності було запропоновано не один проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»; останній проект закону було внесено на розгляд до ВРУ 23 лютого 2016 р. (автори законодавчої ініціативи: Єленський В.Є., Войцеховська С.М., Кишкар П.М., Тарута С.О., Лозовой А.С., Герасимов А.В., Подольак І.І.). У жодному проекті подане в Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» «визначення» релігійної організації не зазнало змін, отже, фактично є відсутнім. Саме тому не можна не погодитись із зауваженнями Г. Друзенка, який стверджує, що замість визначення поняття у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» подано перелік організаційно-правових форм РО, до того ж невичерпний [4, с. 45], а саме: «Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється» [5, ст. 7].

«Показово, що Закон аж ніяк не аргументує такий обмежувальний підхід. Вирішив законодавець, що братство, місія, монастир – це релігійні організації, а от скит, чернечий орден чи конгрегація – не релігійні, і крапка. Причому в самому переліку форм релігійних організацій, який наведено в законі, легко помітити логічну некоректність. По-перше, перелік форм подається як перелік власне релігійних організацій («Релігійними організаціями в Україні є...» замість «релігійні організації в Україні можуть утворюватись у формі...»), оскільки релігійна громада, братство, монастир, місія тощо – це, з юридичної точки зору, не що інше як організаційно-правова форма, в якій утворюється конкретна релігійна організація, а не сама ця організація» [6, с. 45].

Очевидно, можуть знайти й захисники такого «визначення», аргументуючи це тим, що в логіці існують різні види визначень понять, і якщо не видається можливим подати реальне явне визначення, то використовують визначення через перелічування предметів або явищ, до яких застосовне це поняття. У такому визначенні подають перелік не суттєвих ознак предмета, а самих предметів, що входять до обсягу поняття. Саме через це таке визначення можна було би взагалі не вважати визначенням. Центральною вимогою до визначення через перелічування є вимога вичерпного переліку всіх предметів чи явищ, що входять до обсягу поняття. У Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» подано неповний перелік організаційно-правових форм РО, отже, визначення як таке не відбулося.

Спробу уточнити визначення «релігійна організація» було зроблено в проекті Концепції державно-конфесійних відносин: «Церква (релігійні організації) є одним з інститутів громадян-

ського суспільства, що задовольняє певні (релігійні) суспільні потреби та діє в інтересах суспільства» [7, с. 8]. Проте й це визначення не можна вважати задовільним для юриспруденції через його занадто абстрактний зміст і отождоження понять «релігійна організація» і «церква».

Необхідність у визначенні поняття «релігійна організація» є нагальною для українського законодавства загалом і господарського – зокрема. Зауважимо, що в законодавчих актах країн СНД стан справ з означеним поняттям несуттєво відрізняється від вітчизняного.

Для Західної Європи характерним є глибоке й ґрунтовне опрацювання понять і положень, що перебувають на перетині юриспруденції й канонічного права. Це можна пояснити тісними тривалими зв'язками між канонічним і римським правом, починаючи з XII століття. На жаль, вітчизняна правова наука не може похвалитися такими давніми традиціями щодо взаємодії різних галузей права. До того ж у радянський період було завдано значної шкоди взаємодії суспільства й церкви, що не могло не вплинути на стан розвитку вітчизняної правничої науки, а разом з тим і правничого глосарію.

Для визначення поняття РО спробуємо проаналізувати вже наявні у світовій правничій практиці визначення, додавши до аналізу матеріали філософських, соціологічних, культурологічних і релігієзнавчих досліджень. Сподіваємося, що такий міждисциплінарний синтез стане у пригоді в процесі роботи над понятійно-категоріальним апаратом нашого дослідження.

Зауважимо ще один суттєвий момент: якщо в Конституції України поняття «церква» й «релігійна організація» є поняттями одного кваліфікаційного рангу («Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви» (ст. 35) [8, ст. 35], то в інших вітчизняних законодавчих актах ці поняття отождожені, про що свідчить форма їх використання у текстах законів (наприклад: «Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави» (ст. 5) [9, ст. 5]), хоча ці поняття не є тотожними як за обсягом, так і за змістом. Таке нерозрізнення спричиняє труднощі в застосуванні законів на практиці. Отже, необхідним постає хоча б побіжний аналіз ще одного поняття, яке вжито у ГК України і в інших законодавчих актах нашої держави.

У Найновішому філософському словнику немає такої дефініції, як «релігійна організація», проте є інше необхідне для нашого дослідження визначення: «Церква (грецьк. – куґіакон – дім Господній) – специфічний тип самодіяльної й самокерованої релігійної організації, що об'єднує одновірців на противагу іновірцям на підставі особливих віровчення й культу. У християнській традиції: найменування всієї сукупності всіх релігійно-християнських общин у країні або у світі загалом; позначення будівлі чи споруди, в якій відбувається богослужіння; будівля релігійної общини» [10, с. 799]. Зауважимо, що поняття «церква» постає притаманним християнській традиції, тоді як у будь-якій державі релігійні організації презентують набагато більшу кількість релігій. Так, наприклад, застосування до ісламської релігії поняття «церква» не є коректним, оскільки там немає такої організації, як церква.

«Церква (грецькою *εκκλησία*, лат. *ecclesia*) – термін, що позначає релігійну спільноту християн і відповідну ієрархічну структуру, життя й діяльність якої регламентовані нормами віровчення й канонічними нормами, виробленими в контексті історії християнства» [11].

«Церква – автономний, чітко централізований інститут, який обслуговують професійні священнослужителі. Для церкви характерним є таке: догматизована система віровчення й культу; ієрархічний принцип управління; розподіл на клір, тобто тих, хто одержав спеціальну підготовку професійних служителів культу, й мирян – рядових віруючих» [12].

З усіх поданих тут та інших наявних у літературі визначень впливає, що поняття «церква» є історично змінним і оформленим у християнській релігійній традиції. Церква постає тільки одним із типів релігійних організацій, отже, в правничих документах не може отождоженитися з поняттям «релігійна організація», що так само є історично змінним, проте більш широким за змістом.

Отже, враховуючи сказане вище, спробуємо подати робоче визначення поняття «церква», що має значення для господарського права: церква – це основна форма релігійних організацій у християнстві зі складною історично сформованою ієрархізованою структурою і стабільними внутрішніми зв'язками, вона має ознаки інституту (установи), в управлінні яким можуть застосовуватися корпоративні засади. Саме така РО за умов наявності ознак традиційності може бути визнана суб'єктом з особливим статусом. Не випадково йдеться саме про відокремлення «церкви» від держави.

Релігійні організації є складним суспільним явищем. У руслі нашого дослідження необхідно подати таке визначення цього поняття, яке могло би стати ґрунтом для розробки низки положень щодо правового статусу й господарської діяльності цих організацій в Україні.

Попередньо зробимо декілька зауважень щодо поняття РО. По-перше, подані визначення РО з інших галузей знання становлять тільки певну пізнавальну цінність для сфери господарського права, адже не актуалізують ще й тих ознак, що допомагатимуть визначати РО як суб'єктів господарського права. По-друге, навіть у сфері господарського права поняття РО є історично змінним, хоча змінюється не суть самих організацій, а правничий контекст. По-третє, різновиди релігійних організацій – історично зумовлені організаційно-правові форми об'єднань чи установ, що відрізняються між собою завданнями, порядком створення та управління, змістом прав на майно, визначеними церковним та світським правом повноваженнями тощо. Певним чином це впливає і на їх участь у господарських правовідносинах.

У релігієзнавчому словнику за редакцією А. Колодного і Б. Лобовика подано таке визначення РО: «Помітне місце в релігійному комплексі будь-якої конфесії займають різні релігійні організації. Вони постають як специфічні форми поєднання віруючих за віроповчальним або віросповідним принципом. Релігійні організації виникають насамперед на основі спільних інтересів, потреб, прагнень послідовників певних віросповідань. Цілісність і єдність їх забезпечується сумісним визнанням, як свого, змісту певного віровчення, його культового оформлення, прийняттям певних принципів, правил, розподілу ролей, організаційного співжиття» [13].

Не можна оминати й дуже докладного визначення, яке подано в курсі соціології: «Релігійні організації являють собою об'єднання послідовників тієї чи іншої релігії й виникають на основі спільності вірувань і обрядів. Функції релігійних організацій полягають у задоволенні релігійних потреб вірян, регулюванні культової діяльності, забезпеченні стійкості й цілісності об'єднання. Формами релігійних організацій є церква й секти... Церква є основною формою релігійних організацій» [14].

Якщо виходити з такого розподілу, то в законодавчих актах більш доцільним було б замість поняття «релігійні організації» вжити таке формулювання, як «церкви, секти і створені ними організації, установи, об'єднання». Проте таке формулювання теж має підняти більш ґрунтовному правничому аналізу з огляду на структуру церкви, секти й можливості щодо створення ними некомерційних господарських підприємств.

Ми поділяємо думку, згідно з якою церква є соціальним інститутом, за яким закріплено певний вид діяльності, і аж ніяк не соціальною групою, як це визначено у проекті Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, де релігійну організацію визначено як об'єднання вірян на основі єдиного віровчення, якому притаманні всі ознаки соціальної групи і яке побудовано на зразок віровчення, має право на одержання статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають [15]. Одряду зауважимо, що розподіл суспільства на соціальні групи чи виокремлення в суспільстві будь-якої групи є довільним і здійснюється на розсуд того чи іншого експерта залежно від поставлених цілей. Соціальні ж інститути появляються в суспільстві як великі неплановані продукти соціального життя. «Між поняттями «інститут» і «група» існує суттєва відмінність. Якщо група – це сукупність індивідів, то інститут є системою соціальних зв'язків і сукупністю соціальних норм, що існують у певній сфері людської діяльності, тобто реалізованих на практиці» [16, с. 90].

Слушною є думка Н.О. Бардашевич, з якою ми не можемо не погодитися: «Релігійні організації (далі – РО) є особливими суб'єктами права. На відміну від громадських організацій вони, по-перше, відокремлені від держави; по-друге, їхні цілі мають метафізичну природу, а для їх досягнення пропонуються поряд з іншими містичні методи; по-третє, доходи спрямовані на підтримку їхньої діяльності, мають особливу економічну природу (як правило, є добровільними і передбачають використання тільки на благодійницькі і релігійні цілі); по-четверте, внутрішні норми РО мають для віруючих пріоритет над іншими, зокрема над законодавством. Все це зумовлює необхідність розглядати РО як особливий вид суб'єктів господарського права» [17, с. 5].

Слід розрізняти ознаки (критерії), які характеризують релігійне утворення як соціальну і як правову структуру. Виходячи з аналізу законодавства, усі РО можна поділити на групи за специфікою внутрішньої структури та наявністю статусу юридичної особи: прості РО зі статусом юридичної особи або без такого статусу та складні РО – релігійні об'єднання без вказаного статусу. Такий розподіл дозволяє виявити певні недоліки законодавчого регулювання, яке не враховує суттєвих відмінностей церкви від релігійного об'єднання. На основі аналізу джерел конфесійного права та враховуючи пропозиції інших дослідників, пропонуємо доповнити законодавчий перелік РО таким видом, як церква.

Висновки. Таким чином, у законодавчих текстах необхідно з обачністю використовувати поняття, що постають міждисциплінарними термінами й нерозрізнення яких веде до неточностей у галузевих правничих текстах. Наголошуємо на тому, що в текстах законодавчих документів

є неприпустимим отожднення понять «релігійна організація» та «церква», адже церква є історично сформованим соціальним інститутом, ієрархію та структуру якого не можна не враховувати у господарсько-правових документах, а релігійна організація є тим утворенням, що виникає як результат свідомої телеологічної діяльності суб'єктів.

Релігійну організацію пропонуємо визначати як неприбуткову організацію з особливим правовим статусом, створену в передбаченому законодавством порядку відповідно до норм конфесійного права, яка здійснює релігійну діяльність як основну, але яка має право здійснювати допоміжну господарську діяльність у сфері суспільного виробництва безпосередньо або через свої органи – дочірні структури з правами юридичної особи, а також здійснювати господарське забезпечення основної діяльності за участю суб'єктів господарювання. Поняття «релігійна організація» і «церква» необхідно визначати окремо.

Список використаних джерел:

1. Фучеджі В.Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.Д. Фучеджі. – Харків, 2006. – 13 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України: – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
4. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність? // Юридичний журнал. – 2003. – Жовтень. – № 10 (16). – С. 57–63. – С. 45.
5. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
6. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність? // Юридичний журнал. – 2003. – Жовтень. – № 10 (16). – С. 57–63. – С. 45.
7. Концепція державно-конфесійних відносин : [проект] // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8. – С. 2–21.
8. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України: – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
10. Новейший философский словарь [Текст] : словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
11. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина. – М. : Мысль, 2001. – т. 4: Т-Я – 2010. – 734 с.
12. Денница. Атеистическое справочное издание. – Режим доступа: <http://velsat.net/religioznye-organizacii.html>
13. Релігієзнавчий словник [Текст] : словник / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
14. Мухаев Р.Т. Социология: Конспект лекций. Учебное пособие. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://iknigi.net/avtor-rashid-muhaev/117258-sociologiya-konspekt-lekciy-uchebnoe-posobie-rashid-muhaev/read/page-9.html>
15. Концепція державно-конфесійних відносин : [проект] // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 8. – С. 2–21.
16. Фролов С.С. Социология [Текст] Учебник / С.С. Фролов – 3-е изд., доп. – М. : Гардарики, 2000. – 344 с.
17. Бардашевич Н.О. Господарсько-правове забезпечення діяльності релігійних організацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Н.О. Бардашевич. – Донецьк, 2011. – 20 с.